

Recenzijos

LIBERALIOS TIRONIJOS GNIAUŽTAI

Algirdas Degutis. *Kaip galima liberalizmo tironija*: teminis straipsnių rinkinys. Vilnius: Naujoji Romuva, 2014. 240 p. ISBN 978-609-8035-30-8

2014 metais pasirodė nauja profesoriaus Algirdo Degučio knyga *Kaip galima liberalizmo tironija*. Tai teminis straipsnių rinkinys, kuriame chronologiškai išdėlioti, kaip prattarmėje nurodo knygos autorius, svarbesnio jo straipsniai, publikuoti nuo 2005 metų. Tiek knygos pavadinimas, tiek apskritai joje keliamos idėjos neabejotinai intriguoja. Visų pirma, Algirdas Degutis, 1998 metais išleidęs monografiją *Individualizmas ir visuomeninė tvarka*, galėjo būti drąsiai vadinamas liberalu. Kam jau kam, bet liberalams tikrai nebūdinga kalbėti apie savo ideologijos tironiškąsias implikacijas. Todėl šios knygos pasirodymas neišvengiamai kelia klausimą: ką A. Degutis įžvelgė liberalizmo ideologijoje, kad taip radikalčiai pasikeistų požiūris į dominuojančią Vakarų politinio (ir ne tik) mąstymo kryptį? Antra, knygos pavadinimas ir provokuojantis, ir kartu labai informatyvus: nereikia jokio papildomo aiškinimo, koks yra svarbiausias šios knygos tikslas. Kaip galima liberalizmo tironija? Klausimas, švelniai tariant, drąsus – juk argi ne liberalizmas yra svarbiausia moderniojo ir šiuolaikinio pasaulio laisvės užuovėja? Ar ši ideologija nėra patikimiausia apsauga siekiant išvengti tironijos (taip pat ir visokios diskriminacijos, netolerancijos, ksenofobijos, homofobijos ir t. t.)? Juk, kaip teigia ir pats Degutis, liberalus „Vakarų elitus dabar

grumiasi su „religiniu fundamentalizmu“, „rasizmu“, „nacionalizmu“, „okcidentalizmu“, „ksenofobija“, „patriarchalizmu“, „seksizmu“, „homofobija“ ir su begale kitokių naujai atrandamų tradicinės diskriminacijos apraiškų“ (p. 223). Tiesa, čia pat priduriamas ironiškas šalutinis sakinytis: „kurios trukdo žengti į atviros visuomenės rojų“. Ironiška gaida paaiškina ir kabutes, kurios tradiciniam požiūriui atrodytų visai nereikalingos. Aki-vaizdu, jog autorius atvirai provokuoja savo knygos skaitytoją užimti vienokią ar kitokią poziciją šios ironijos atžvilgiu.

Liberalizmo šalininkams ši knyga turėtų sukelti pasipiktinimą. Ir tikrai sukels ar bent jau suerzins. Liberalizmo kritikams ji turėtų patikti – knygoje jie ras ne vieną dėmesio vertą argumentą prieš šią ideologiją ir jos išpažįstamas vertybes. Tačiau ne viskas čia taip paprasta. Degučio straipsnių rinkinys pasižymi savita minties plėtojimo tvarka, kuri, neabejoju, nustebins tiek šio mąstytojo kritikus, tiek jo gerbėjus. Pirmiausia reiktų glaustai ir nuosekliai apžvelgti svarbiausias knygoje analizuojamas ir plėtojamas idėjas.

Knygos pradžioje Degutis dėmesį sutelkia į šiuolaikinės etikos teorijos (kaip jis pats įvardija, radikalizuotos altruistinės etikos atmainos – „alterizmo“, moralumą siejančio su besąlygiška ir asimetriška atsakomybe, įsipa-

reigojimu bei aukojimusi kitam) kritiką. Šios kritikos smagalyje – E. Levinas, J. Derrida ir „alterizmo“ etikai savotiškai padėjęs pagrindus I. Kantas. Tokia etika, pasak Degučio, turi pretenzijų į totalumą, nes joje tiesiog užkodotas polinkis nuolat didinti moralės subjekto atsakomybę ir išpareigojimą: „vienpusė subjekto atsakomybė už „kitą“ užkrauna jam neapibrėžtą, tad ir neišperkama kaltę dėl savo paties egzistencijos. Ši kaltė jį verčia nuolat murkdytis nešvarios sąžinės liūne – nes jam nėra žinomos nei tos atsakomybės ribos, nei jos įvykdymo kriterijai“ (p. 15). „Alterizmas“ neišvengiamai darą įtaką politikai. Degučio įsitikinimu, ši etika politikoje įtvirtina nuostatą, „kad jokia „atskirtis“ nėra pelnyta, kad atskirtieji yra atskirti nepagrįstai ir neteisėtai“ (p. 19). Tai neišvengiamai parengia dirvą iš esmės bet kurių marginalių visuomenės grupių viktimizavimui, kurį lydi tam tikri politiniai sprendimai, nukreipti į bandymus pagerinti nuskriaustųjų ir pažemintųjų dalią. Iš pirmo žvilgsnio tai lyg ir nieko blogo. Tačiau toks kraštutinis altruizmas, Degučio nuomone, eliminuoja moralės subjekto autonomiją. Laisvą pasirinkimą keičia privalėjimas, kuris galiausiai įtvirtinamas įstatymais politiniu lygmeniu. Šiai etikai autorius siūlo alternatyvą – „nuosaikiąją saviklovos etiką“, kuri esanti aiškiausiai išdėstyta klasikinių liberalų J. Locke'o ir A. Smitho teorijose. Jos pagrindinė mintis gana paprasta – „tada, kai kiekvienas pasirūpins savimi, bus pasirūpinta visais“ (p. 25). Etiniai reikalavimai individams turi būti minimalūs, iš esmės apsiribojantys tik vienu bendru ir visuotiniu principu – tiesioginės žalos kitam nedarymu. Visa kita – laisvo pasirinkimo reikalas.

„Alterizmas“ ir iš jo tiesiogiai plaukianti „ksenofilija“, Degučio įsitikinimu, yra „radikaliai ydinga, jos „pažangūs“ tikslai beveik

visada veda į atžangą, ir jeigu ja būtų nuosekliai vadovaujamasi, ji sugriautų Vakarų civilizaciją“ (p. 29). Didžiausi jos propaguotojai liberalai neapsiriboja apeliacijomis į žmonių sąžinę. Jie kreipiasi į politinę valdžią, kad ši visuomenę padarytų pakantesnę, dosnesnę ir jautresnę. Tuo ši etika skiriasi nuo krikščioniškosios etikos: „krikščioniškasis altruizmas turi prasmę tik savanoriškumo erdvėje: gerojo samariečio problemą kiekvienas turi spręsti pats, laisva valia. Sekuliarizuotas „pažangiečių“ altruizmas, priešingai, apeliuoja į prievartinę valstybės galią ir savo tikslus nori pasiekti ciesoriaus rankomis“ (p. 29). Savo misiją šiuolaikiniai liberalai dažnai suvokia kaip kovą su visomis netolerancijos, diskriminacijos, nelygybės ir atskirties apraiškomis (tiesa, dažniausiai labai apdairiai apeidami ekonominės nelygybės klausimus). Degutis taikliai pastebi, kad šiomis pastangomis liberalai pavojingai priartėja prie marksistinio engėjų ir išnaudotojų demaskavimo, prie emancipacinių projektų kūrimo bei įgyvendinimo. Be to, liberalai siekią nepalyginamai daugiau nei marksistai, dažnai apsiribojantys tik ekonominio išnaudojimo demaskavimu. Degutis atkreipia dėmesį, kad marksistinėmis nuostatomis vadovaujasi ir postmodernizmo atstovai (M. Foucault, J. Derrida), ir žymūs politikos filosofai (J. Rawlsas).

Liberalų emancipacinė politika grindžiama tam tikrų (o galiausiai – bet kokių) ribų šalinimu ir esančių anapus ribų ar paribiuose „įtraukimu“. Akivaizdu, kad be politinės galios pasiekti šių tikslų būtų neįmanoma. Todėl emancipacinis judėjimas, pasak Degučio, yra net tik tiesiogiai susijęs su įvairiausių tradicinių tapatumų, hierarchinių socialinių struktūrų ardymu bei perkūrimu, tačiau neišvengiamai – ir su valstybės galios kaupimu bei didinimu. Knygos autoriaus vertinimu,

klostosi situacija, kai valstybė įgyja vis daugiau galios visuomenės ir individo laisvės kaina: siekdama išlaisvinti ir įgalinti nuskriaustuosius valdžia turi atimti nemažą dalį laisvės (ir, žinoma, išteklių) iš didžiosios dalies visuomenės atstovų. Ji turinti įgyti daugiau galios, kad galėtų išlaisvinti tuos, kurie geba ją įtikinti, kad yra nelaisvi. Taip šiuolaikinėje vakarietiškoje valstybėje puikiausiai suderinami iš pirmo žvilgsnio nederantys dalykai: laisvės mažėjimas („niekėjimas“) ir išsilaisvinimas, emancipacija. Degutis daugelyje savo knygos vietų pabrėžia, kad politinės valdžios vykdomas vienu grupių įgalinimas, įtrauktis ar išlaisvinimas visada kartu reiškia didėjančią pagrindinės visuomenės dalies atstovų atskirtį ar laisvės apribojimą. Šis procesas neretai esąs vadinamas visuomenės pažanga. Mažai to, valstybės globa, Degučio nuomone, visada skatina dar didesnę globos poreikį. Ji pašalina asmeninę atsakomybę – dėl bet kurių žmogaus nesėkmių ar nesuklosčiusio gyvenimo tampa kalta socialinė sistema, tik ne pats žmogus. Galiausiai net ir nusikaltėlis negalys būti kaltas vien asmeniškai. Čia akivaizdžiausiai, pasak Degučio, išryškėja šių nuostatų paradoksalumas: „[m]arksoidinė emancipacijos retorika, kuria operuoja sentimentalūs liberalai – kad dėl blogų žmonių ir blogų jų veikslių kalta „sistema“ – juos pačius nuginkluoja prieš bet kurį galvažudį ar teroristą“ (p. 55).

Degutis savo knygoje kalba ir apie multikultūralizmo doktriną bei jos „apsauginį šarvą“ – politinį korektiškumą. Laikantis politinio korektiškumo didžiausia vertybe tampa tolerancija, o didžiausia yda – diskriminacija. Degutis išryškina tam tikras multikultūralizmo ir socializmo sąsajas, taip parodydamas vidinius šiuolaikinio liberalizmo, multikultūralizmą laikančio vienu iš svarbiausių socialinės pažangos („atviros visuomenės“)

kūrimo veiksnių, prieštaravimus. Multikultūralizmą jis laiko viena iš socialistinio egalitarizmo atmainų, siekiančių daug daugiau, nei siekė socialistai, kalbėdami apie ekonominį egalitarizmą. Multikultūralizmas apima įvairiausių emancipacinius judėjimus, jam būdingas kraštutinis reliatyvizmas. Tačiau paradoksaliai jis lemia ne laisvės didėjimą, o jos nykimą, nes „kuo didesniu mastu kovoja su diskriminacija, tuo didesnes savivalės galias įgyja valdžia“ (p. 85). Bet kokia politinė galia yra įgyjama socialinės galios sąskaita. Multikultūralizmas esąs glaudžiai susijęs su „atviros visuomenės“ kūrimu. Degutis, savo poziciją iliustruodamas įvairiausiai vakarietiško politinio gyvenimo pavyzdžiais, parodo, jog „atviros visuomenės“ kūrimas visada reikalauja dvigubų standartų ir net represinių priemonių. Kadangi daugybė žmonių (žinoma, „nepažangių“, nes „pažangieji“ didesnių problemų valstybei nekelti) nenori pasidaryti „atviri“, juos būtina arba priversti tokiais tapti, arba bent jau užčiaupti. „Atvira visuomenė“ (ar, tiksliau tariant, tokia tampanti, nes jos realizavimas nuolat atidedamas, panašiai kaip kadaise komunizmo statybų pabaiga) privalo diskriminuoti ir slopinti tuos, kurie nėra pakankamai „atviri“. Degučio žodžiais tariant, neįmanoma emancipuoti atskirtųjų, neslopinant tų, kurie juos atskyrė. Taip yra todėl, kad „[v]isi apribojimai, draudimai ir tabu – visa, kas visuomenę atitveria nuo vidaus barbarų ir visa, kas ją atitveria nuo likusio pasaulio, kas daro ją savitą ir savą – liberalui yra tik prietarai, stereotipai, uždarumo, nepakantumo ir reakcingumo apraiškos“ (p. 149).

Apibendrinkime: Degutis šiuolaikiniame liberalizmo projekte pastebi didėjančią represyvumą ir destruktivumą, kuris daugeliui liberalių valstybių gyventojų tampa sunkiai įžiūrimas dėl kelių priežasčių. Pirma, valsty-

bės galia visuomenės sąskaita didinama neva siekiant išlaisvinti ir įgalinti individus ir tam tikras jų grupes (individai tiesiog patikėjo liberalų nuostata, kad „rimčiausias laisvės priešas yra ne valdžia, o įvairių tradicinių skirčių bei senų prietarų sklidina visuomenė“ (p. 180)). Antra, liberalizmo ideologų projektas įgyvendinamas ne taip radikalai ir nepalyginti švelnesnėmis formomis, nei buvo įprasta kitų, brutalesnių ideologijų įgyvendinimo atvejais. Trečia, liberalioji emancipacija vykdoma vadovaujantis nuostata, kad patiriamos nesėkmės liudija ne paties projekto ydas, o per mažas pastangas kuriant atvirą ir tolerantišką visuomenę, todėl tampa būtina intensyviau įgyvendinti emancipacinį projektą. Degutis randa įdomių sąsajų tarp šios liberalios emancipacijos logikos ir komunistų naudoto šviesios ateities kūrimo nesėkmių aiškinimo, leidžiančio stringančias komunizmo statybas transformuoti į kovą su jos priešais. Būtent tai, pasak knygos autoriaus, leidžia kalbėti apie liberalizmo išsigalėjimą kaip apie patį rafinuočiausią ideologinį Vakarų visuomenių pavergimą. Degučio įsitikinimu, liberalizmo pasaulėžiūra tapo Vakarų visuomenių pavergimo ideologija, nes perimdama ir toliau plėtodama reikšmingas socializmo nuostatas transformavosi į savotišką kairuolišką ideologiją. Štai ką pratarmėje Degutis kalba apie savo požiūrį į liberalizmą pokyčius: „liberalizmas man atrodė kaip veiksmingas priešnuodis marksizmui ir kitoms kairuoliškoms ideologijoms. Dabar jį suvokiu veikiau kaip kairuoliškų ideologijų atmainą“ (p. 7).

Galbūt šioje vietoje būtų galima baigti ir pripažinti, kad Degučio idėjos ir jų dėstymas palieka labai prieštarinę įspūdį. Rašymo stilius išskirtinis – ironiškas, provokuojantis ir kuriantis intelektualinę įtampą. Dominuojančios Vakarų politinės teorijos ir praktikos priešta-

ravimai ir perlenkimai identifikuojami drąsiai ir taikliai. Tačiau kartu daug kas atrankiai nutylima. O liberalizmo ir kapitalizmo santykiai? Ar globalaus kapitalizmo, suprekinančio viską: nuo tų pačių emancipuotų moterų iki tradicinių švenčių, išsigalėjimas neturi tironiškų bruožų? Negi tai taip pat susiję su kairuoliškų liberalizmo tendencijų pasireiškimu? Palaikydamas sveikos konkurencijos visuomenėje idėją ir įžvalgiai pastebėdamas, jog šiuolaikiniame Vakarų politiniame gyvenime dažniausiai individų nesėkmės ar ydos sentimentaliam traktuojamos kaip nepelnytos ar ne jų pačių susikurtos, Degutis tiesiog atkakliai ignoruoja paprastą faktą, kad skirtingas individų pozicijas (tiek prie starto, tiek prie finišo linijos) kovoje už būvį dažnai lemia būtent socialiniai ar kiti nuo jų individualių pastangų nepriklausantys aspektai. Atrodo, jog pirmuose penkiuose straipsniuose Degutis kritikuoja ne patį liberalizmą, o jo neva dabartinį giminiavimąsi su socializmu ir tai traktuojama kaip klasikinių liberalizmo vertybių išdavystė. Klasikinės liberalizmo nuostatos, nematoma laisvosios rinkos ranka, individualizmas knygos autoriui atrodo kaip nekvestionuojamas gėris. Ir visiškai nepastebima, kad tolerancija, reliatyvizmas, multikultūralizmas, globalizmas, emancipacija, netgi marginalių grupių „verkšlenimai“ bei agresyvus savų interesų gynimas (juk valstybė liberalams yra individų ir jų asociacijų kovos už išlikimą arena), taip pat visų šių dalykų plėtra iki bet kokį sveiką protą peržengiančių ribų yra tiesiog užkoduoti pačiame klasikiniame liberalizme. Tačiau dviejuose naujausiuose straipsniuose „Kaip galima liberalizmo tironija“ ir „Liberalizmas: metafizinės ištakos“ daug kas apsisverčia aukštyn kojomis.

Ieškodamas metafizinių liberalizmo ištakų Degutis analizuoja pamatines moderniosios

politinės filosofijos ir apskritai moderniojo pasaulėvaizdžio prielaidas. Šios analizės atlikti nepavyktų nesukuriant teorinės distancijos modernio atžvilgiu, todėl Degučiu tenka (bent šiek tiek) dėmesio skirti ir klasikinei politinei filosofijai bei antikiniam ir krikščioniškajam pasaulėvaizdžiui. Tai leidžia palyginti skirtingas klasikinės ir moderniosios laisvės sampratas, jų metafizines prielaidas. Degučio įsitikinimu, modernioji scientistinė pasaulio samprata, atmetanti teleologines prielaidas bei įvedanti fakto ir vertybės skirtį, yra susikompromitavusi ne tik todėl, kad jos sklaida baigiasi nihilizmu, bet ir tiesiog dėl to, kad šiuolaikiniai gamtos mokslai jau nebeišsiverčia be teleologinių sąvokų. Savo teorinį žvilgsnį nukreipęs į moderniosios politinės filosofijos prielaidas, Degutis liberalizmą ima traktuoti kitaip, nei tai darė pirmuose penkiuose knygos straipsniuose. Tik priešpaskutiniame straipsnyje pradedama atsakyti pradžioje formuluotos tezės, kad liberalizmas, patyręs didžiulę marksizmo įtaką, transformavosi į kairuolišką ideologiją: „[g]ali atrodyti, jog tai yra prieštaringa raida ir kad liberalizmas radikaliai pasikeitė – iš „klasikinio“ virto savo priešybe, „naujuoju“ liberalizmu. Vis dėlto tai būtų klaidinga šios transformacijos interpretacija. Savo raidoje liberalizmas niekur nenusižengė savo pamatinei intencijai“ (p. 171). Iš principo tik naujausi straipsniai, pasirodę nuo 2010 metų, kuriuose bandoma išgryninti fundamentaliausias liberalizmo prielaidas, leidžia kalbėti apie esminį Degučio požiūrio į liberalizmą pasikeitimą. Iki tol, darant fundamentalią skirtį tarp „klasikinio liberalizmo“ ir „šiuolaikinio liberalizmo“, buvo kritikuojamas ne pats liberalizmas, bet dabartiniai jo paklydimai, atsiradę neva pasidavus neigiamai blogojo socializmo įtakai. Kitaip tariant,

pirmuose penkiuose straipsniuose Degučiu pavyksta meistriškai identifikuoti daug Vakarų politinio gyvenimo simptomų, tačiau jų priešasčių nustatymas, nesukūrus deramos teorinės distancijos liberalizmo ideologijos atžvilgiu, dar lieka įstrigęs to paties liberalaus („tironiško“) mąstymo rėmuose.

Jei nebūtų publikuoti du naujausi straipsniai, šią knygą puikiausiai galėtų išleisti ir Lietuvos laisvosios rinkos institutas (kaip tik 2014 m. iš naujo perleidęs senąją Degučio knygą *Individualizmas ir visuomeninė tvarka*), nes pirmuose penkiuose straipsniuose iš esmės ginamos visos klasikinės liberalizmo vertybės. Todėl atsakymas į klausimą „Kaip galima liberalizmo tironija?“ būtų labai paprastas – šiuolaikinį liberalizmą daro tironišką per didelę kairuolišką, paties Degučio žodžiais tariant, „marksoidinę“ orientaciją. Tuomet ir pasiūlymas, kaip šios tironijos išvengti, būtų nesudėtingas – gražinti liberalizmą ir Vakarų valstybių politiką į tikrą liberalųjį (libertarųjį) kelią. Tačiau dabar atsakymas keičiasi iš esmės ir šis pasiūlymas jau nebetinka. Liberalizmo tironijos problema tampa fundamentali, verčianti svarstyti ne tik klausimą, ar teisingu keliu pasuko modernioji politinė filosofija, bet ir formuluoti nepalyginti dramatiškesnį – ar nebūtina iš naujo permąstyti šiuo metu vyraujančio, moderniosios filosofijos ir modernųjų gamtos mokslų sukurto pasaulėvaizdžio, pačios tikrovės sampratos. Moderniojoje politinėje filosofijoje, beje, vienodai užkoduotas ir liberalus, ir socialistinis politinės tvarkos sprendimas (kuris, kad ir kaip paradoksaliai skambėtų, visiškai sutampa) – sukuriant naujos kokybės prigimtinę būklę (komunizmą ar atvirą visuomenę – jos pavadinimą kiekvienas gali pasirinkti pagal savo skonį). Norint ją pasiekti pirmiausia reikia sukurti antrąją žmogaus prigimtį (kalbant G. Hegelio terminais),

o tai neįmanoma be plačiausio masto individų emancipacijos visais galimais frontais. Tik tuomet įmanoma svajoti apie laisvės viešpatijos sukūrimą dar šioje žemėje. Arba apie totalų ideologinį pavergimą...

Todėl šie paskutiniai du straipsniai, ko gero, yra vertingiausia knygos dalis – juose pagaliau pradedamos identifikuoti esminės pirmuosiuose straipsniuose įvardytų Vakarų politinės teorijos ir praktikos negalių priežastys. Tiesa, kaip jau minėta, Degutis savo straipsniuose visiškai neliečia kapitalizmo

problematikos. Galbūt dėl to kartais tampa sunku paaiškinti keistą tam tikrų liberalizmo ir socializmo principų „giminiavimąsi“ Vakarų valstybėse – ar tik globalus kapitalizmo įsigalėjimas nėra viena iš (esminių) šios giminystės priežasčių. Liberalizmo ir demokratijos santykių problema taip pat paliečiama tik vienu kitu sakiniu. Tačiau norėti, kad tiek būtų padaryta vienoje knygoje, tikriausiai būtų per daug. Juolab kad ir tai, ką profesoriui Degučiu pavyksta čia atlikti, tikrai verta išskirtinio dėmesio.

Mindaugas Stoškus
Vilniaus universitetas